

Selvmord i norske fengsler: del 1

Ved Yngve Hammerlin

Artikkelen er en kortfattet presentasjon av selvmordsproblematikken i norske fengsler. Den har klare begrensninger. Jeg har valgt å se på noen tendenser og problemer relatert til visse analytiske kategorier. Våre statistikker registrerer bare selvmord som er gjort i fengslene, men de omfatter også selvskadene som er utført i fengslene og som den enkelte senere dør av, enten på sykehuset eller på vei til behandling. I tillegg til de registrerte selvmordene i fengslene kommer overdosedødsfallene i anstaltene og selvmordene i politiarrestene. Noen bryter også livet eller dør av overdoser på permisjon. Disse er heller ikke med i våre selvmordsstatistikker. Atter andre forkorter livet like etter den kriminelle handlingen og før en eventuell arrestasjon (f.eks for drap), mens andre igjen avbryter livet umiddelbart før eller etter soning. Alle selvmord, selvmordsforsøk og selvskader i forbindelse med lovbrudd og straffegjennomføring, herunder ikke minst fengsling, utgang eller løslatelse, er med andre ord totalt sett et stort samfunnsproblem.

Historisk utvikling

Å sitte i fengsel er for de mange en stor sosial, psykisk og fysisk belastning. Selv om mye er skjedd på enkelte områder innenfor kriminalomsorgen de siste 20 årene, er frihetsberøvelsen et betydelig

inngrep i et menneskes sosiale liv og integritet. (Se "Fangenes tapsliste" i slutten av art.)

Fra 1956 t.o.m. 1998 var det registrert 81 selvmord i norske fengsler; over 60 % skjedde i perioden 1980–1998. Dette er minimumstall. Grovt sett, og som en tendens, kan vi si at på 1960-tallet gjorde en person i gjennomsnitt pr. år selvmord i norske fengsler; på 1970-tallet to, 1980-tallet tre og på 1990-tallet mellom tre og fire. 1995 har det høyeste tallet registrerte selvmord i fengslene, seks personer.

Noen undersøkelsesresultater

I perioden 1956 – oktober 1991 gjorde 57 fanger selvmord. Tallmaterialet samler informasjonen fra to selvmordsrapporter som dekker henholdsvis perioden 1956–1987 (Hammerlin & Bødal 1988) og perioden 1956–oktober 1991 (Hammerlin 1992). Sistnevnte periode er basis for de fleste av delinformasjonene som presenteres i denne artikkelen. I løpet av 2000 vil Y. Hammerlin og R. Kristoffersen lage en rapport om selvmord i norske fengsler på 1990-tallet. Fra 1990 t.o.m. 1998 er det foreløpig registrert 27 selvmord.

Noe om kjønn og alder

Det er bare menn som har forkortet livet i perioden 1956 – oktober 1991. Én kvinne har gjort det på 1990-tallet.

I de første rapportene ble det poengtert at selvmordene i fengsler på mange måter var et ungdomsproblem: Fra 1956 t.o.m. oktober 1991 var 28 av de 57 fangene (ca. 49 %) som brøt livet, under 25 år. Vår foreløpige studie fra 1990-tallet viser en tendens til at de som bryter livet i fengsel, er blitt noe eldre, da gjennomsnittsalderen foreløpig og grovt regnet er litt over 30 år. Dette gjenspeiler selvsagt at fangegruppa generelt sett er blitt eldre.

Fengslingsform

Selvmordene i norske fengsler, slik vi har registrert dem, er vanligst i de lukkede soningsformene. Særlig varetektsopphold og isolasjon er for mange en stor belastning. For å konkretisere: Fra 1956 t.o.m. oktober 1991 har vi registrert at tre av fire av dem som forkortet livet, satt i varetekt. Dette er også tendensen på 1990-tallet: Foreløpige tall viser at 19 av 27 satt i varetekt. At det er svært få av dem som har gjort selvmord, som har sonet i åpne fengselsregimer, og at de fleste selvmordene gjøres i varetekt (Kristoffersen 1999), stemmer godt med andre internasjonale undersøkelser.

Selvmordsmetode

Tre av fire har hengt seg. Resten har foretatt kuttinger eller skjæringer, men også kvelning, insulin- og diettavbrudd (tre personer med diabetes) og ildspåsettelse har vært metoder som er brukt. Noen har også brukt kombinasjon av metoder. Hengningen foretas ofte med fester i skapdører, luker, dusjhoder, dører og vindusgitter osv. Det er derfor viktig å endre enkelte sider ved de materielle betingelsene i cellene og andre steder for å forebygge selvmord.

Selvmordstidspunkt

Tallene for hele gruppa fra 1956 t.o.m. oktober 1991 viser at av dem som vi har informasjon om, har 40 % gjort selvmord i løpet av de tre første ukene. Ni (16 %) personer gjorde selvmord i løpet av de to første dagene etter innsettelse, sju (12 %) i løpet av tre til åtte dager, og sju (12 %) fra to til tre uker etter innsettelsen. Ser vi fra innsettelsestidspunktet til tre måneder etter, er det 65 % som

har avsluttet livet innen dette tidsrommet. Vi kan oppsummere med at mange av selvmordene i fengsel skjer relativt kort tid etter innsettelsen. Dette ser også ut til å gjelde for de aller fleste av selvmordene på 1990-tallet, men en del arbeid gjenstår før vi kan bekrefte tendensen. At selvmordet skjer kort tid etter innsettelsen, stemmer godt med andre internasjonale undersøkelser.

Visse andre perioder under soningen har vi også registrert som særlig kritiske for mange. Foruten selve arrestasjonen, innsettelsen, varetektsoffholdet og tida før løslatelsen har vi registrert at blant annet tida like før og umiddelbart etter domsavsigelsen (særlig ved strengere straffer enn antatt) og overføringer til andre fengsler er utsatte tidspunkt.

Lovbrudd som førte til siste fengsling før selvmordet og kriminell belastning

Noen kjennetegn kan med forsiktighet antydes, men man skal være forsiktig med å bruke kriminaliteten som forklaring. Vi har imidlertid registrert at den siste kriminelle handlingen for enkelte kan ha vært en av flere viktige negative faktorer som har påvirket selvmordet eller forsøket. Ikke minst kulturelt betinget stigmatisering og fordømmelsen av visse kriminelle handlinger virker sterkt inn på den enkeltes selvoppfatning og opplevelse. Våre og andre internasjonale undersøkelser viser at de som har begått drap og drapsforsøk, er en særlig utsatt gruppe. Dette gjaldt 12 av de 57 i mate-

rialet 1956 – okt. 1991. Vi vet at gruppa drapsmenn og de som har begått drapsforsøk, befinner seg i en meget vanskelig situasjon etter drapet. Intervjuer med fengslede drapsmenn viser at mange sliter med alvorlige depresjoner og skyldfølelse (Leer-Salvesen 1988). Ofte er den drepte et menneske som drapsmannen har hatt nære relasjoner til, enten som venn eller familiemedlem. Mange drap er også såkalte impulsdrap – handlinger som den enkelte gjerningsmannen ved ettertanke føler som en fullstendig livskatastrofe. Det har også vist seg i perioder at flere som har begått drap, gjør selvmord i forbindelse med ugjerningen. Tidligere undersøkelser fra 1980-tallet (Hammerlin og Bødal 1998) viser at ca. 10–15 % av drapsmennene i enkelte undersøkelsesår på 1980-tallet gjorde selvmord umiddelbart. Tendensen i det nye selvmordstallmaterialet 1990–1998 er at det relativt sett er noen færre drapsmenn/drapsmistenkte som har gjort selvmord. Vi har også registrert at 15 av 57 hadde begått andre alvorlige voldshandlinger eller ulike typer seksualforbrytelser. Drap/drapsforsøk er holdt utenfor i disse tallene. I flere internasjonale undersøkelser er gruppa som har begått ulike typer seksualforbrytelser og vold, prosentvis noe større enn i vårt materiale. Men i vårt materiale har også noen av dem som har begått drap eller drapsforsøk, utført alvorlige seksuelle overgrep i forbindelse med drapet/drapsforsøket. Over halvparten av dem som vi hadde informasjon om i vårt materiale, hadde begått en eller annen form for volds-kriminalitet. Vi har dessuten notert at det var særlig mange av de yngste som hadde begått alvorlige voldsforbrytelser.

seksuelle overgrep, er ensomme og sonertungt. Dette er i høyeste grad relevant for selvmordsproblematikken i fengsel (Ringheim 1987). Flere undersøkelser av fangepopulasjoner viser at en stor gruppe av fangene har store alkohol- og stoffproblemer. Våre undersøkelser av dem som har gjort selvmord i norske fengsler, viser at dette også gjelder denne gruppa.

Noe om selvmords(forsøks)motiv

Studier av etterlatte brev og beskjeder, psykiatriske og medisinske rapporter, obduksjonsrapporter, politi- og fengselsrapporter og andre adekvate dokumenter (vi studerte også avisenes formidling av selvmord i fengslene 1956–1988), viser at motivene for å gjøre selvmord er forskjellige. Dette bekrefter også de intervjuene vi foretok av en gruppe fanger som hadde forsøkt å gjøre selvmord i fengslene. De fleste selvmord og selvmordsforsøk i fengslene motiveres ut fra at den enkelte vil beskytte seg eller andre mot noe eller noen som oppleves som truende, ødeleggende, plagsomt, vondt eller belastende. Det kan og være snakk om at den enkelte vil beskytte seg mot sosiale forhold, sosial sortering eller utstøtning (særlig stigmatisering), psykiske eller fysiske plager – tærende tanker og opplevelser. Andre har et hev- eller gjengjeldelsesmotiv. Gjengjeldelsen kan rettes mot enkeltpersoner, mot grupper, mot institusjonen, avdelingen osv. Selvmord eller selvmordsforsøk som pressmiddel kan være ment å påvirke andre til å handle annerledes. Flere fanger som har gjort selvmord eller har forsøkt å gjøre det, har i sin desperasjon for hjelp og omsorg forsøkt å markere behovet for eller presse fram nødvendige innsatser og tiltak (behandling). Selvmord eller forsøk som oppofrelse eller offer knyttes f.eks til handlinger som har som mål å gi sitt liv for noe. Fra internasjonal litteratur kjenner vi til politisk og religiøs motivasjon for selvmordet i fengsel. Fra våre undersøkelser har vi sett at nettopp hensynet til familien har vært en begrunnelse. Den enkelte vil ikke være – som straffet og stigmatisert – til "byrde for sin familie". Selvmord som en mer æres-søkende handling er mer kulturrelativ (Hammerlin og Schjelderup 1994). Det

ser ut til at det er svært få med denne beveggrunnen i fengslene. Det er heller slik at andre tillegger den enkelte et slikt æresmotiv. F.eks: Etter at en draps- og sedelighetsdømt hadde gjort selvmord (saken var svært godt kjent i mediene) kunne man høre folk si: Han gjorde da noe godt, han gjorde selvmord.

Noen av selvmordene, selvmordsforsøkene og selvskadehandlingene er svært appellerende og markeringstunge, andre er mer stillferdige og har en oppgivende og livsmatt "grunntone".

Et motiv for å søke døden som mulighet kan være dypt og inderlig søkt og villet, eller motsatt – preget av ambivalens, vrangforestillinger eller en forvirret, uklart tanke. Men på tross av f.eks. en fullstendig fordreid eller selektiv virkelighetsoppfatning, vil den selvmordssøkende likevel ha et eller annet motiv eller en beveggrunn. Å ha et motiv vil ikke være ensbetydende med at motivet er rasjonelt. En ytterligere vanskelighet oppstår når vi skal diskutere hva som er rasjonelt for hvem. Det som kan være rasjonelt for en person, trenger ikke å være det for en annen. Man skal også merke seg at i og med at mange både truer med selvmord og skader seg selv, kan det lett oppstå en kultur der disse handlingene ikke blir tatt alvorlig. Enkelte må derfor handle svært livstruende for å få omsorgsmessig oppmerksomhet og for å bli tatt alvorlig.

Noen særtrekk

De sikrings- og straffedømte er en uensartet gruppe med hensyn til oppvekst, sosial bakgrunn og tilhørighet, helse, sosialt nettverk og sosial kompetanse. Mange som fengsles, har en betydelig sosial tapsliste og sliter med store belastninger i både forhold til livsbetingelsene, det sosiale nettverket og med rus- og stoffmisbruk (Hammerlin & Schjelderup: kap. "Samfunnets lidelsesproduksjon" 1994). En stor gruppe har også en omfattende kriminell karriere og har dessuten begått en siste forbrytelse som er alvorlig.

For enkelte oppleves selve fengselsoppholdet eller stressopplevelser ved innesperringen som en sosial og personlig katastrofe. For andre er det hendelser

utenfor murene som har påvirket livsoppgivelsen. Atter andre føler at et nytt fengselsopphold forsterker den sosiale tapslista. Mange er medtatte etter et langt liv under vanskelige sosiale forhold og intensivt rusmiddelmissbruk. Om ikke fengselsoppholdet er en direkte årsak til selvmord, kan livsavbruddet være relatert til en grunnstemning av livstrøtthet, angst, oppgittthet, dårlig selvfølelse, mangelfull tro på framtida osv., som ytterligere forsterkes i fengsel.

Fengslingen er for mange et voldsomt inngrep i den enkeltes sosiale tilværelse, livsbetingelser og personlige integritet. Flere av dem som bryter livet, har også sterke skyldfølelser og er sorgtunge over den kriminelle handlingen de har begått. Atter andre er lamslatte eller sjokkerte over erkjennelsen av at de har utført en alvorlig forbrytelse mot et annet menneske. Usikkerheten for framtida, den eksistensielle slitaskjen og den eksistensielle angsten, og frykten for stigmatisering etter soningen er for mange svært tærende.

Del 2, som omhandler forebygging av selvmord i fengsler, kommer i Suicidologi nr. 2/00.

Litteratur

Hammerlin Y, Bødal K. (1988) **Selvmord i norske fengsler 1956-1987**. Justisdep. 1988
Delrapport 1: Teori, statistikk, problemanalyse
Delrapport 2: Kasuistikkdel, intervjuer

Hammerlin Y. **Selvmord i norske fengsler 1956-1991**. KRUS-rapport 1992

Hammerlin Y, Schjelderup G. **Når livet blir en byrde**. Oslo: Ad Notam, 1994

Kristoffersen R. **Bruken av varetekt øker igjen**. Samfunnspeilet nr. 2/99

Leer-Salvesen P. **Etter drapet**. Oslo: Universitetsforlaget, 1988

Ringheim G. **Menn som voldtar**. Oslo: Liv, 1987

Yngve Hammerlin er magister i sosiologi og forsker ved KRUS, Kriminalomsorgens utdanningscenter. Hans spesialområder er selvmord, fengsels- og avvikssosiologi. Han har også skrevet en rekke bøker og artikler om virksomhetsteori,

menneskesyn, vold og mobbing. Enkelte massemedia har definert ham som lidelsens sosiolog.

Fangenes tapsliste

Den negative kritikken av fengselsoppholdet; en oppsummering av diverse sosiologiske, kriminologiske og sosialpsykologiske undersøkelser/teorier

- **Institusjonalisering/prisonisering; den enkelte får institusjonskompetanse, ikke "livs"kompetanse**
- **Stigmatisering, avvikerkarriere**
- **Marginalisering, isolering/sosial isolasjon, anonymisering**
- **Inkapsitering, inaktivisering, passivisering**
- **Kompetanseødeleggelse, diskvalifisering, degradering, deklassering eller forverring/stabilisering av en dårlig posisjon/livssituasjon**
- **Tap av frihet/avmakt**
- **Tap av ting, gjenstander**
- **Tap av grunnleggende og normale livsvirkosomheter i samfunnet; tap av muligheter til å bruke visse varer og tjenester; tap av kompetansegivende muligheter. Tap av kvalifiserende erfarings- og kunnskapskapital for produktive og sosiale virksomheter i samfunnet**
- **Tap av sosiale forhold, asosialisering, fremmedgjøring, desorientering**
- **Sosial katastrofe, fortvilelse, angst, sorg, frustrasjoner**
- **Tap av seksualitet, kjærlighet, forhold, omsorg**
- **Tvang til uønska sosiale forhold, tap av sikkerhet**
- **Tap av sjølbestemmelse; (sosial) usikkerhet og utrygghet**
- **Fattigdom, kulturfattigdom; et liv på en for "trang" og kulturfattig arena (fengselsarena). Livsinnskrenkelse**
- **Fysisk, psykisk og sosial deprivasjon (stoppe i utvikling, berøvelse, forsakelse)**
- **Kreativ deprivasjon, etisk deprivasjon**
- **Mortifikasjonsprosess, personlig integritet trues eller svekkes – gjøres "sosialt død"**

© Yngve Hammerlin 1987, 1994